

Óhidy Viktor

**FŐÚRI LAKÁSKULTÚRA MAGYARORSZÁGON
A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN**

Doktori disszertáció tézisei

Budapest

2007.

Hazánk történelmének 1867 és 1918 közötti szakasza a dualizmus időszaka, amelyet a gyors ütemű gazdasági fejlődés éveiként tartunk számon. A főnemesség megőrizte vezető szerepét, a társadalom egyéb csoportjaitól erősen elkülönülve a hagyományos elit megtestesítője maradt. Tekintélyét, presztízsét anyagi függetlenségének köszönhette, amelynek alapját a földbirtokállomány, a latifundum képezte. A magyar gazdaság fejlődésében meghatározó szerepet játszottak a korszak kereskedelmi, ipari, pénzügyi tevékenységet űző nagypolgári családjai. A dualizmus korszakát jellemző nemesség-adományozási gyakorlat eredményeként, közülük többet is főnemesi rangra emeltek, akik már jól elhatárolható csoportot alkottak a történelmi arisztokrácia mellett. A tárgyalt évtizedekben a történelmi arisztokrácia és az újarisztokrácia, illetve a nagypolgárság vagyoni helyzetében egyfajta kiegyenlítődési folyamat indult el, amely lakhatási viszonyaik, életmódjuk hasonulását is eredményezte. E tekintetben az arisztokrácia életmódja, életkörülményei jelentették a követendő mintát. A főúri lakáskultúra szerepe kiemelkedő volt ekkor, ugyanis hatása a módos köznemesi és a nagypolgári otthonokon túl – csekélyebb mértékben ugyan, de – a közép-, illetve a kispolgári otthonkultúrában is nyomon követhető. E folyamat háttérében a társadalmi változások álltak. A polgárság számszerű és anyagi erősödésével egyidőben az arisztokrácia városiasodó, polgárosuló életmódja figyelhető meg. E változások a korszak otthonaira is rányomták bélyegüket. A vagyonos nagypolgárság számára életmód terén is gyakran az arisztokrácia jelentette a követendő példát. Egyes nagypolgári családok otthonai, otthon típusai, a reprezentáció, a berendezés és a helyiségek specializáltsága tekintetében is közelséget mutattak az arisztokrácia vagyonosabb tagjainak otthonaival. A főnemességet jellemző anyagi különbségek otthonaik méretében, a helyiségek fajtáinál és a berendezés színvonalánál egyaránt megmutatkoztak. A főúri lakáskultúra egészén belül jelenlévő eltéréseket vizsgálva kitűnik, hogy a legmagasabb igényeket is kielégítő otthonok mellett a szerényebbekre is bőven

akadt példa. Utóbbiak berendezés, felszereltség tekintetében sokszor már a vagyonosabb köznemesi illetve a középpolgári viszonyokhoz álltak közelebb.

A XIX. század második felében a technika, a közlekedés rohamos fejlődése alapvető életmódbeli változásokat eredményezett a főnemesség körében. Ennek révén, az addig viszonylag erősebb helyhez kötöttséget határozott mobilitás váltotta fel, főúri családjaink otthontípusai az új viszonyokhoz igazodva már változatosabb, színesebb képet mutattak. Otthonaik – a család hosszabb-rövidebb időre szóló lakhatásán túl – más-más szerepet tölthettek be, így berendezésmódjuk és a helyiségek specializáltsága is a funkcióhoz illeszkedve erős eltérést mutatott. Az életmódbeli változásokig az arisztokrácia a nyarat leggyakrabban vidéki kastélyaiban töltötte, de némelyeknek állandó tartózkodási helye volt a vidéki otthon. Egyesek télen városi otthonukba költöztek. Az ezt követő időszakban előszeretettel látogattak – huzamos idejű ott-tartózkodás céljából – a divatosnak tartott fürdőhelyeket és addig távolinak számító országokat. Divattá váltak az Európán kívüli utazások, földkörüli utak is. Az itthon töltött hónapokban továbbra is megmaradt a téli városi és a nyári vidéki tartózkodás.

A kiegyezést követő évtizedeket a hazai kastélyépítészet utolsó jelentős időszakának tekinthetjük. A legtöbb kastélyt a millenniumig emelték, a századfordulót követően már kevesebbet építettek.

A XIX. század második felében családjaink – a városiasodó életmód következtében – rangjukhoz és vagyonukhoz méltó városi otthonokat építettek. Ennek eredményeként, a kiegyezést követő időszak újabb fellendülést hozott a főúri palotaépítés területén. E szempontból jelentős helyszíneként a főváros jelölhető meg. A palotaépítészet virágkora is az 1890-es évek közepéig tartott, ezt követően már csak átépítésekkel találkozunk. Hasonló folyamat tapasztalható a villaépítészet területén is. Ez az otthontípus, mint az arisztokrácia időszakos használatú otthona – mondhatni nyaralója – a XIX. század második felében terjedt el szélesebb körben. A legjelentősebb főúri villaépítkezések a

fővárosban és a Magas-Tátra egyes üdülőtelepein voltak. Hasonló építési kedv mutatkozott a vadászkastélyok esetében is.

A XIX. század második felének lakáskultúráját, illetve az annak háttérében álló iparművészetet a tudományok, a technika és a közlekedés rohamos fejlődése nagyban befolyásolta. Ekkor állandósult a világkiállítások intézménye is, melyeknek sorát az 1851-es londoni világkiállítás nyitotta meg. Az egyre erősödő anyagi helyzetű polgárság igényei építészeti és iparművészeti területen egyaránt jelentkeztek, így fokozott kereslet mutatkozott a használati és dísz tárgyak iránt. A megnövekedett szükségleteket a hagyományos kézműipari keretek között már nem lehetett kielégíteni. Az iparművészeti tárgyak előállításánál a meghatározó szerep a gyári tömegtermelésnek jutott, amely mennyiségi téren jelentett előbbrelépést, minőségi tekintetben viszont jelentős visszaesés figyelhető meg. A szériatermékek nem versenyezhettek a hagyományos előállítású, valódi művészi értéket képviselő kézműipari tárgyakkal, amelyekre tárgyalt évtizedeinkben is fokozott igény mutatkozott. Ennek eredményeképp jelentős tevékenységet fejtettek ki a régi technikákat alkalmazó iparosok, üzemek, melyek művészileg megtervezett tárgyaikkal az egyéni szükségletek kielégítésére szakosodtak. A főúri lakáskultúra területén a kézműipar termékeinek volt meghatározó szerepe, de megfigyelhető a gyári iparcikkek fokozottabb megjelenése is.

A XIX. század második felének művészetét szerte Európában a múlt felé fordulás, a régi stílusok felújítása jellemezte. A korszak elején és végén gyakran vegyítették az egymás mellett élő stílusokat. A század utolsó évtizedétől figyelhetjük meg a szecesszió és a korai modern irányzatok megjelenését a művészetben és a lakáskultúrában. Mindezek a polgári lakáskultúrát érintették alapvető módon, a főúri otthonok falai között csak kisebb mértékben mutatkoztak meg, itt továbbra is a történeti stílusok éltek tovább.

A korszak főúri otthonainak egészét vizsgálva megállapítható, hogy a berendezési tárgyakra is kiterjedő helyiségenkénti stílustisztaság nem volt

általános – főképp nem minden helyiségre kiterjedő – gyakorlat hazánkban. Az ismert esetekben is többnyire a reprezentációs helyiségeket jellemezte.

A XIX. század második fele a lakhatási viszonyok tekintetében minőségi változást hozott. Fokozott igény mutatkozott a praktikus szempontokat figyelembe vevő, kényelmesen berendezett otthonokra, továbbá a higiénies viszonyokat érintő változások széleskörű elterjedése is korszakunkhoz köthető. Az arisztokrácia kifinomult életmódja funkcióiban is differenciált otthonok kialakítását igényelte, így a lakáskultúra változásának egyik lényeges pontja az alaprajzi elrendezésben mutatkozott. A XIX. század közepétől a kastélyépületek beosztásánál immár a kényelmes és célszerű otthon kialakítása jelentette a fő szempontot, természetesen a reprezentáció igényeinek érvényesítése mellett. Az építész szélesebb mozgásterére révén, kötöttségek nélkül egymás mellé, illetve egymás közelébe helyezhetett különböző formájú és méretű tereket. Az új elrendezés – amely angol mintát követett – logikusabb, a mindennapi élet kényelmét jobban szolgáló módszer szerint alakult. Jellemző módon a külön csoportba szervezett reprezentációs termek közvetlenül nyílhattak egymásba, amelyeket a központi vagy a lépcsőházi csarnok köré csoportosítottak. Ezekben az otthonokban a reprezentációs célú közösségi tereket határozottan elkülönítették a magánlakosztályok helyiségeitől. Ugyancsak külön egységet képezett a vendégszobák, illetve a személyzeti szobák csoportja. Otthonaink előzőekben vázolt részei mellett kiszolgálóhelyiségek egész sorát létesítették, amelyek szakosítottság tekintetében sokszor már üzemszerű jelleget öltöttek. Mindebből látható, hogy ezek építésénél, kialakításánál számos tényezőt kellett figyelembe venni. A személyzet zavartalan mozgását és elkülönítését melléklépcsőkkel oldották meg. Az új igények az alaprajzon túl a berendezésmódnál is megmutatkoztak. A magasan fejlett angol lakáskultúra gyakorlata vált itt is példaértékűvé. Ennek legfontosabb eleme volt a bútortestet érintő változás, ami alatt a nagyobb kényelmet biztosító, teljes bútortestet kárpittal borító ülőbútorok széleskörű elterjedését értjük. A belső terek

kialakításának további szembetűnő változását a faanyagok fokozott használata jelentette. A fal, illetve mennyezeti faborítás anyagszerűsége, barna színezése által alkalmas volt az otthonos, meleg hangulatot árasztó belső terek kialakítására. Magas szintű művészi megmunkálhatósága révén jelentős szerepet játszott a reprezentatív közösségi terek díszítésénél. Kiemelt szerepe volt a textíliák alkalmazásának is. A főúri lakáskultúra területén is alkalmazták a fal, mennyezeti díszítőfestést. Az építészeti újdonságok közé tartoztak a XIX. század közepétől az öntöttvas szerkezeti elemek, melyek olykor a belső terek díszítésénél is szerephez jutottak.

A nemzeti stíluskeresés főúri otthonainkat is érintette. A magyaros jelleggel kialakított, illetve a népi tárgyakkal berendezett szobákat számos főúri otthon helyiségei között meg lehetett találni.

A távol-keleti kultúrák iránt érdeklődő arisztokraták ázsiai útjaik során vásárolt tárgyakkal otthonaik berendezését, műgyűjteményeiket gazdagították. E tárgyak mellett jelentős szerep jutott az arab országokból származó iparművészeti alkotásoknak is. Otthonaikban csak ritkábban alakítottak ki nagyrészt keleti darabokkal berendezett helyiséget, leginkább csak a keleties hangulat megteremtése volt a cél.

A berendezésmód jellegét két fő irány határozta meg. Az 1870-es években tűnt fel és terjedt el a makartizmusnak nevezett új berendezésmód, amelyet a festői tárgyelrendezés jellemzett, a berendezés gyakran túlzásfoltosság érzetét keltette. Hazánkban ennek egy letisztult, mértéktartó változata terjedt el. Hatása még a XX. század eleji otthonokban is gyakran megfigyelhető volt. A századfordulótól jelentős változás történt a berendezésmód jellegében. A XIX. század utolsó harmadának, a makartizmus ízlését megjelenítő lakberendezését, egy kevesebb tárgyat alkalmazó, letisztultabb, átláthatóbb elrendezésmód váltotta fel. Ezekben az enteriőrökben a kisebb számú berendezési tárgy között hangsúlyos szerep juthatott egyes kiemelkedő műtárgyaknak, festményeknek. Gyakran az alkalmazott színek is eltértek a korábban divatos sötétebb

tónusoktól, ekkor már inkább a világosabb árnyalatok határozták meg az enteriőröket, ennek révén kedélyesebb hangulatú belső terek születtek.

A főúri otthon szimbolikus információk hordozója is volt. Külső és belső kialakításával egyaránt demonstrálta tulajdonosa kiemelt társadalmi és anyagi helyzetét, műveltségét, művészszeretetét, továbbá családjának a történelemben betöltött szerepét. A tárgyalt otthonok változó mértékben ugyan, de a tudomány és a művészet világának is helyet adtak, leginkább lakóinak érdeklődése, gyűjtőmunkája, ritkábban gyakorlati tevékenysége révén. Ez nyomon követhető mindazon helyiségekben, amelyeket a tulajdonos(ok) speciális érdeklődésének, tevékenységének kiszolgálására hoztak létre. A mindennapok során sokak számára a kedvenc elfoglaltság jelentett hasznos időtöltést. Ennek eredményeként változatosabb lett otthonaik helyiségeinek sora, produktumaikkal gyakran a berendezést is gazdagították. A hobbi, az érdeklődési körnek megfelelően igen változó lehetett. Legtöbben szabadidejükben festéssel, zenével foglalatoskodtak. Másoknak az amatőr fényképezés jelentett kedvenc időtöltést. Az iparművészetben belül az asztalosmesterség iránt mutattak többen gyakorlati szintű érdeklődést. A hölgyek leggyakrabban kézimunkákat készítettek.

A kedvenc időtöltés tárgykörébe sorolható bizonyos tárgytipusok módszeres gyűjtése is. A főúri otthonok különböző gyűjtemények őrzőhelyeként is ismertek voltak. E kollektívok általában zártak voltak az érdeklődő közönség előtt, azoknál a ritkább példánál ahol nem, ott is csak a századfordulót követő években nyitották meg őket bizonyos időközökben.

